

УДК 061.22:655.42(477.83-25) “15/17” Ставропігійське братство

КНИГОТОРГІВЛЯ ЛЬВІВСЬКОГО СТАВРОПІГІЙСЬКОГО БРАТСТВА У XVI – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVIII ст.

Наталія КІТ

*Львівський національний університет імені Івана Франка, Наукова бібліотека,
вул. Драгоманова, 17, м. Львів, 79601, Україна, тел. (032)261-35-97*

Досліджено основні аспекти книготоргівлі Львівського Ставропігійського братства, шляхи поширення видань, градацію цін на книги. На підставі архівних документів з'ясовано наклади та собівартість кожного видання, показано велику редакторську роботу упорядників.

Ключові слова: книга, Львівське Ставропігійське братство, видавництво, книготоргівля.

Одним із найбільших культурних центрів православ'я в Західній Україні було Львівське Ставропігійське братство. Про його вплив на тогочасне суспільство можна судити із тексту статуту антиохійського патріарха Йоакима (ст. 33–34), де зазначалось, що “братству дається первенство законного старійшинства” і всі інші братства повинні “повиноватися ему и сообразоваться с его постановлениями”¹.

Хоча книготоргівлю Львівського Ставропігійського братства досліджують ще з першої половини XIX ст., вона недостатньо висвітлена в науковій літературі. Першими науковими дослідженнями з історії Львівського Ставропігійського братства були монографії керівника друкарні, бібліотеки та архіву Ставропігійського інституту Д. Зубрицького², А. Криловського³, С. Голубева⁴. Цінність цих видань полягає в широкому використанні архівних матеріалів, публікації низки не відомих раніше джерел. Значення друкарства автори висвітлили з позиції його ролі в еволюції національно-релігійних відносин.

На початку XX ст. історію львівських друкарень досліджували І. Свенціцький⁵, А. Петрушевич⁶, І. Огієнко⁷. Вони систематизували та описали літературу, видану до

¹ Архивъ Юго-Западной Россіи, издаваемый комиссією для разбора древнихъ актовъ, состоящей при Кіевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ Генераль-Губернаторѣ (далі – Архив ЮЗР). – Кіевъ, 1904. – Т. XI, ч. 1. – С. 6.

² *Zubrzycki D.* Historyczne badania o drukarniach rusko-słowiańskich w Galicyi. – Lwów, 1912 [передрук видання 1836 р.]; Лѣтопись Львовскаго Ставропигіальнаго братства, по древнимъ документамъ составленная Діонисіємъ Зубрицькимъ // Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія. – Санкт-Петербургъ, 1849–1850.

³ *Крыловскій А.* Львовское Ставропигіальное братство (опыт церковно-историческаго исследования). – Кіев, 1904. – 500 с.; *Его же.* Львовское Ставропигіальное братство (речь перед защитой диссертации). – Кіев, 1905. – 10 с.

⁴ *Голубев С.* Библиографическіе замечанія о некоторыхъ старопечатныхъ церковно-славянскихъ книгахъ, преимущественно конца XVI–XVII столетія. – Кіев, 1876. – 230 с.

⁵ *Свенціцькій І.* Початки книгопечатання на землях України: в пам'ять 350-ліття першої друкованої книги на Україні у Львові 1573–4 із 560 зразками друку і прикрас давньої книги. – Жовква, 1924.

⁶ *Петрушевич А.* О начале книгопечатанія на Руси вообще, а в городе Львове в особенности. – Львов, 1884; *Его же.* Хронологическая роспись церковныхъ и мирскихъ русско-славянскихъ книгъ, напечатанныхъ кирилловскими буквами в городе Львове, начиная с 1574 до 1800 года // Временникъ Ставропигіальнаго института. – Львов, 1885. – С. 113–133.

⁷ *Огієнко І.* Історія українського друкарства. – Львів, 1925. – С. 105–125.

них, дали коротку характеристику кожній позиції, описали правила організації друкарні, спосіб фінансування видань, шляхи постачання паперу, оформлення книг, вперше порушили низку питань, на які їх попередники не звертали увагу (стилістика гравюру, взаємовплив видань, внутрішня організація друкарні, прибутки братства та друкаря з торгівлі виданнями та фрагментарно – торгівля книгами на території України та за її межами).

Історією Ставропігійського братства та його книгодрукування, а також дослідженням окремих видань займалися О. Мацюк⁸, Я. Ісаєвич⁹, Ф. Срібний¹⁰, Г. Коляда¹¹, К. Студинський (досліджував історію окремих книг)¹², І. Малишевський (вивчав деякі проблеми з історії книгодрукування братства)¹³, Л. Ошуркевич (роль окремих осіб у видавничій та просвітницькій діяльності)¹⁴, Хв. Титов (передмови до стародруків)¹⁵. Але усі ці дослідники вивчають історію формування ринків збуту книжок досить фрагментарно, не виділяючи в окрему групу львівські (в тому числі ставропігійні) видання. Інші вчені досліджують ціну книг, виходячи з витрат на купівлю паперу та платню робітникам¹⁶.

Поширення українських (в тому числі львівської Ставропігії) видань в румунських землях досліджували Г. Коляда¹⁷, Л. Харевич¹⁸, в Болгарії – Н. Дилевски¹⁹, П. Атанасов²⁰, П. Сохань²¹, Д. Степовик²².

⁸ Мацюк О. З історії книгодрукування на Україні // Наша культура. – Варшава, 1972. – С. 54–85.

⁹ Ісаєвич Я. Д. Архів Львівського братства // Архіви України. – 1968. – № 1. – С. 88–93; *Його ж.* Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. – Київ: Наукова думка, 1966. – 250 с.; *Його ж.* Деякі питання бібліографії видань братств // Архіви України. – 1970. – № 6. – С. 98–195; *Его же.* Издательская деятельность Львовского братства в XVI–XVIII в. // Книга. Исследования и материалы. – Москва, 1962. – № 7. – С. 204–238; *Його ж.* Українське книговидання: витoki, розвиток, проблеми. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – 520 с.; *Его же.* Роль братств в издании и распространении книг на Украине и Белоруссии (конец XVI–XVII в.) // Книга и графика. – Москва, 1972; *Його ж.* Літературна спадщина Івана Федорова. – Львів: Вища школа, 1989. – 192 с.; *Його ж.* Невідома пам'ятка української історіографії другої половини XVII ст. // Український історичний журнал. – 1970. – № 2. – С. 70–138; *Его же.* Типография Михайла Слезки и ее роль в межславянских культурных связях // Федоровские чтения, 1973. – Москва, 1976. – С. 42–98.

¹⁰ Срібний Ф. Студії над організацією львівської Ставропігії від кінця XVI до половини XVII ст. // Записки Наукового товариства імені Шевченка (далі – Записки НТШ). – Львів, 1911. – Т. CVI. – С. 25–40; Львів, 1912. – Т. CVIII. – С. 5–38; Т. CXI. – С. 5–24; Т. CXII. – С. 59–73; Львів, 1913. – Т. CXIV. – С. 25–56; Т. CXV. – С. 29–76.

¹¹ Коляда Г. І. Книгоиздательство Львовского братства в XVI веке // Ученые записки Объед. пед. и учит. института им. Т. Г. Шевченко. Филол. серия. – Сталинабад, 1952. – Вып. 1.

¹² Студинський К. Адельфотес, граматика видана у Львові в році 1591 // Записки НТШ. – Львів, 1895. – Т. VII. – С. 1–40.

¹³ Малишевский И. Александрийский патриарх Мелетий Пигас и его участие в делах русской церкви. – Киев, 1872. – 198 с.

¹⁴ Ошуркевич Л. Памво Беринда и первые иллюстрированные издания на Украине // Народная гравюра и фольклор в России XVII–XIX в. – Москва, 1976. – С. 52–98.

¹⁵ Титов Хв. Матеріали для історії книжкової справи на Україні в XVI–XVIII ст. Всезбірка передмов до українських стародруків. – Київ, 1924.

¹⁶ Маслов С. І. Друкарство на Україні в XVI–XVIII ст. // Бібліологічні вісті. – Київ, 1924; *Його ж.* Українська друкована книга XVI–XVIII ст. – Київ, 1925; Книга і друкарство на Україні / За ред. Попова П. М. – Київ, 1965. – 154 с.

¹⁷ Коляда Г. І. Из истории книгопечатных связей России, Украины и Румынии в XVI–XVII вв. // У истоков русского книгопечатания. – Москва, 1959. – С. 42–70; *Его же.* Украинско-румынские книгопечатные связи в области книжной орнаментики // Проблемы рукописной и печатной книги. – Москва, 1976. – С. 104–128.

¹⁸ Charewiczowa L. Handel średniowiecznego Lwowa. – Lwów, 1925; *EjUSD.* Handel Lwowa z Mołdawją i Multanami w wiekach średnich. – Lwów, 1924.

Польські вчені основну увагу звертають на польські та західноєвропейські видання. Про друкарню та видання Ставропігійського братства у Львові згадують лише побіжно, для порівняння. Це монографії А. Бобера²³, Й. Бандтке²⁴ та І. Ходініцького²⁵, але вони, за словами І. Огієнка, “праці цілком перестарілі”²⁶. Їх обсяг складає кілька сотень сторінок, але лише поодинокі абзаци присвячені історії братського книгодрукування. Певну інформацію про книговидавництво Ставропігії можна почерпнути і з монографій Е. Ружицького²⁷.

Незважаючи на важливість усіх цікавих досліджень з приводу згаданої теми, основну інформацію про книгодрукування та книготоргівлю львівської Ставропігії можна отримати з архівних джерел. Серед документів, що безпосередньо стосуються історії книговидавництва, насамперед виокремлюємо такі групи: нормативні акти про юридичний стан друкарні; матеріали про працівників друкарні у складі фондів судових та адміністративних установ.

У першій групі основне місце посідають грамоти про надання Ставропігії права видавати та поширювати книги, привілеї та їхні підтвердження²⁸. Основним джерелом інформації по темі цієї статті є ухвали братства з видавничих питань, записи витрат на друкування, відомості про збут книг, зафіксовані в реєстрах прибутків та видатків братства²⁹. До найважливіших документів належать угоди братства з найманими майстрами-друкарями³⁰. В актових книгах натрапляємо також на випадкові згадки про друкарів, пов’язані із судовими процесами. Велика кількість таких документів зберігається у ф. 52 ЦДІА України у Львові. Ці джерела висвітлюють економічне становище видавців і друкарів, інколи подають відомості про інвентар друкарень.

«Книги продажу видань братства» містять багато інформації про наклад книг, продаж стародруків не лише у Львові, але й далеко за його межами. Досліджуючи їх, ми можемо зрозуміти складні стосунки з київською друкарнею³¹, охарактеризувати торгівлю книгами на інших територіях Речі Посполитої та за кордоном³². Багато цих

---

¹⁹ Дьлевски Н. Страница из истории болгаро-украинских культурных связей в конце XVII в. // Езиковедско-етнографски изследования в памет на акад. Ст. Романски. – София, 1960.

²⁰ Атанасов П. Украинские старопечатные книги XVI–XVII в. в Болгарии // Советское славяноведение. – 1972. – № 6. – С. 72–81.

²¹ Сохань П. Очерки истории украинско-болгарских связей. – Киев, 1976.

²² Степовик Д. В. Українсько-болгарські мистецькі зв’язки. – Київ, 1975.

²³ Bober A. Historia drukarni i stowarzyszeń drukarskich we Lwowie w XVI–XVIII w. – Lwów, 1924.

²⁴ Bandtkie J. Historia drukarni w Królestwie Polskim i Wielkiem Księstwie Litewskim jako i kraiach zagranicznych, w których polskie dzieła wychodziły. – Kraków: Drukarnia Józefa Małeckiego, 1826. – Т. 1. – С. 381–388.

²⁵ Chodyncki I. Historia miasta Lwowa. – Lwów: Nakład Karola Bogusława Pfaffa, 1829. – С. 409–420.

²⁶ Огієнко І. Історія українського друкарства / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарисів та приміт. М. С. Тимошик. – Київ: Либідь, 1994. – С. 104.

²⁷ Różycki E. Stan i zadania badań nad dziejami Lwowskiej książki w XVI–XVII wieku // Dawna książka i kultura. – Wrocław; Warszawa, 1975; *EjUSD. Z dziejów handlu papierem we Lwowie w XVI i w pierwszej połowie XVII wieku* // Roczniki biblioteczne, 21, 1977. – № 3–4; *EjUSD. Książka polska i księgozbiory we Lwowie w epoce renesansu i baroku*. – Wrocław, 1994.

²⁸ Центральний державний історичний архів (далі – ЦДІА) України у Львові. – Ф. 129. – Оп. 1. – Спр. 67, 69, 75, 76, 78, 79.

²⁹ Там само. – Спр. 1144, 1150, 1154.

³⁰ Там само. – Спр. 1171.

³¹ Там само. – Спр. 1145.

³² Там само. – Спр. 1137, 1140, 1142, 1148, 1149, 1156, 1164а.

документів опубліковано в «Архиве Юго-Западной России»³³ та в збірнику, який упорядкували Я. Ісаєвич, О. Купчинський, О. Мацюк і Е. Ружицький³⁴.

Друкарня Львівського Ставропігійського братства, як і будь-яка інша, могла існувати лише за умови існування розгалуженої системи поширення своїх видань: безоплатно та за гроші. Торгівля власними виданнями була основним джерелом надходження коштів, але не кінцевою метою, оскільки йшлося про широку просвітницьку діяльність серед православних мирян.

Керівники братства часто підкреслювали, що джерелом прибутків Ставропігії були членські внески, пожертви православних християн, продаж свічок у церкві, кружки “дідусів” і друкарня³⁵. Саме книги сприяли тому, що Львівське Ставропігійське братство вважали одним з найбагатших, а тому найвпливовіших та наймогутніших упродовж усього часу його існування³⁶.

Якщо мова про комерцію, торгівля книгами релігійного характеру була вигідною справою, оскільки приносила видавництвам великі прибутки. Тому видавці завзято обстоювали своє право на монополію в книгодрукуванні³⁷. То ж не дивно, що книготоргівля мала таке велике практичне значення в діяльності братства.

Історія Львівського Ставропігійського братства починається з XV ст., а видавнича та книготоргівельна – з XVI ст., коли було остаточно викуплено друкарню та 140 примірників «Апостола» друку Івана Федорова³⁸. Це були перші продані і подаровані книги³⁹.

Контроль над кожною справою в братстві, і, зокрема, над видавничою та книготоргівельною, здійснювали “старші”. Вперше цей термін вжито в статуті Львівського Ставропігійського братства від 1 січня 1586 р.⁴⁰. У п’ятому розділі зазначено, що кожного року братчики повинні вибрати з-поміж себе чотирьох старших та доручити їм вести усі свої справи⁴¹. Ця четвірка вирішувала питання щодо накладу книг та ціни на них, а загалом братські збори лише затверджували це рішення, інколи вносячи свої корективи⁴². Далі з друкарем укладався контракт, згідно з яким йому платили від кількості видрукованих без дефектів книг⁴³.

Після ґрунтовної перевірки книги потрапляли на склад, у так званий “скарбец”. Це було місце тимчасового зберігання нових видань. Так, 28 листопада 1666 р. до скарбця “одобрили” (докладно перевірили) 1289 «Службників», із них шість з дефектом⁴⁴. Після такої ревізії частину книг зі складу видавали у книгарню, так званий “склеп” чи “книжну лавку”, де за відповідну ціну її міг придбати кожен⁴⁵. Дефектні

³³ Архив ЮЗР. – Т. XI, ч. 1. – С. 12.

³⁴ Першодрукар Іван Федоров та його послідовники на Україні (XVI – перша половина XVII ст.). Збірник документів, присвячений 400-річчю книгодрукування на Україні. – Київ: Наукова думка, 1975.

³⁵ Крыловский А. Львовское Ставропигиальное братство (опыт...). – С. 87.

³⁶ Там же. – С. 72.

³⁷ Ісаєвич Я. Українське книговидання... – С. 307–310.

³⁸ Ісаєвич Я. Д. Братства та їх роль... – С. 263.

³⁹ Оєієнко І. Історія українського друкарства. – С. 110–113.; Ісаєвич Я. Д. Преемники первопечатника. – Москва, 1981. – С. 20–21.

⁴⁰ Ісаєвич Я. Д. Братства та їх роль... – С. 188.

⁴¹ ЦДДА України у Львові. – Ф. 129. – Оп. 1. – Спр. 71. – Арк. 1–5.

⁴² Коляда Г. И. Книгоиздательство Львовского братства... – С. 201.

⁴³ Оєієнко І. Історія українського друкарства. – С. 120.

⁴⁴ Архив ЮЗР. – Т. XI, ч. 1. – С. 208–209.

⁴⁵ Ісаєвич Я. Д. Братства та їх роль... – С. 190.

книги повертали друкареві, який мав ліквідувати недоліки “на власні кошти”⁴⁶. Продажем книг займався “продавець”⁴⁷.

У протоколах засідань, що збереглися у фонді 129 ЦДА України у Львові, можна знайти щорічні записи постановами, де поряд з посадою старших, писаря, згадується “продавець книг друкарні братської”⁴⁸. Його не призначали, а обирали загальним голосуванням усіх братчиків, враховуючи торгівельний хист і добру орієнтацію у фінансових справах.

Як приклад наведемо протокол засідань Львівського Ставропігійського братства від 1656 р. У ньому зазначено, що “до продання (книг)” обрали п. Павла Олександровича, “котрому оддали кгмашокъ на першом пянтрѣ з окномъ на цминтаръ и ключ до тогож кгмашку, залецаючи оному вшелкую пилность о продажѣ тых книг и цену установили таковую каждой книгѣ и подали пану Александровичу”⁴⁹, а у 1604 р. “от skleпу ключи отдали Прокопові Федоровичу”⁵⁰.

Збори братства у 1644 р. затвердили правило, згідно з яким братчики, вибрані для продажу книг, повинні раз на чотири місяці брати книги зі складу, а вилучені кошти за них, скільки б їх не було, щомісячно віддавати братчикам, що завідували церковною касою⁵¹. З часом цей порядок змінився, і вже від 1645 по 1690 рр. продавець звітував за книги раз на три місяці⁵². Зі складу продавець міг брати книги для продажу лише один раз на три місяці, а від 1645 р. він брав книги лише після звіту за продаж попередніх⁵³. Отримуючи книги, він діставав також розписку, у якій чітко зазначалась кількість узятих книг та ціна, за якою він повинен їх продавати⁵⁴.

Продавцями могли працювати лише чоловіки, тому винятком вважаємо 1676 р., коли продаж книг було доручено сестриці – Анастасії Ляшковській⁵⁵. Книги вона продавала досить непогано, оскільки, отримавши 10 травня у свій магазин 10 «Анфологонів», 20 «Євангелій», 13 «Апостолів» і інших книг на суму 4131 зл. 20 гр., продала все⁵⁶ і того ж року знову взяла книги на суму 706 зл., у 1677 р. – на суму 2880 зл., 1678 р. – на суму 373 зл.⁵⁷.

Чоловіка на час його відсутності могла замінити дружина. Так, у 1662 р. Василь Григорович записав, що на час його поїздки дружина, з наказу старших, дала одне переплетене «Євангеліє» ченцям до Святої Гори⁵⁸.

Інкони продавцями призначали двох чи трьох братчиків. У «Книгах продажу видань» упродовж 1676–1683 рр. паралельно з Анастасією Ляшковською згадується ще один продавець – Якуб Павлович⁵⁹. Він у 1675 р. узяв із скарбцю книги на суму 4696 зл., у 1676 р. – на суму 2212 зл., у 1679 р. – на суму 7077 зл., 1680 р. – 4624 зл.⁶⁰.

⁴⁶ Архів ЮЗР. – Т. XI, ч. 1. – С. 194.

⁴⁷ Срібний Ф. Студії над організацією Львівської Ставропігії... – С. 48.

⁴⁸ Ісаєвич Я. Д. Архів Львівського братства. – С. 88–93.

⁴⁹ Архів ЮЗР. – Т. XI, ч. 1. – С. 193–194.

⁵⁰ Там же. – С. 67.

⁵¹ Крыловский А. Львовское Ставропигиальное братство (опыт...). – С. 87.

⁵² Ісаєвич Я. Д. Братства та їх роль... – С. 190.

⁵³ Архів ЮЗР. – Т. 11, ч. 1. – С. 624–625.

⁵⁴ Там же. – С. 609–613.

⁵⁵ Там же. – С. 624–625.

⁵⁶ ЦДА України у Львові. – Ф. 129. – Оп. 1. – Спр. 1138. – Арк. 1–10.

⁵⁷ Там само. – Спр. 1138. – Арк. 11–38.

⁵⁸ Там само. – Спр. 1142. – Арк. 28.

⁵⁹ Архів ЮЗР. – Т. XI, ч. 1. – С. 607–608.

⁶⁰ Там же. – С. 609–611.

З 1690 по 1696 рр. згадано вже три продавці: Микола Красовський, Григорій Русіянович, Петро Сем'янович⁶¹.

Це свідчить, що в місті могло існувати кілька “склепів”, де торгували виданнями братства. Продавці зосібна брали, продавали і звітували за книги, але виторг здавали до спільної церковної каси, де їх докладно перевіряли.

Часом у документах називають двох продавців. Вони працювали в одному “склепі”, бо не вели окремо, як у випадку Ляшковської та Якуба Павловича, книг звітно-сті⁶². Можливо, вони володіли магазином на однакових правах або ж котрийсь був заступником на час відсутності іншого. Так, у 1690 р. братство “субститутом” Миколи Красовського вибрало Петра Сем'яновича⁶³. 7 квітня 1692 р. П. Сем'яновича згадують уже як продавця, а його заступником є Степан Ляшковський⁶⁴.

Інколи торгівля в одному склепі була сімейною справою. Так, у 1649–1655 рр. згадують Степана Ляшковського, а у 1676–1683 рр. – Анастасію Ляшковську, у 1604 – 1610 рр. Прокопа Федоровича, у 1643 р. – Матвія Федоровича⁶⁵.

Отже, в книгах продажу братських видань міститься чимало цінної інформації про працівників “склепу”. Так, у записах фігурують: у 1604–1610 рр. Прокоп Федорович, у 1611 р. – Прокоп Маленчковський, у 1612 р. – Леско Кушнера, у 1616 р. – Степан Хомич⁶⁶, у 1643–1645, 1659–1662, 1651–1654 рр. – Матвій Федорович⁶⁷, у 1647 р. – Андрій Стрілецький, у 1648 р. – Василь Григорович⁶⁸, 1649 р. – Степан Ляшковський, у 1654–1655 рр. – Павло Прокопович⁶⁹, у 1658 р. – Василь Григорович та у 1656–1659 рр. – Павло Лаврисевич, у 1663 р. – Іван Захаркевич та його зять Семен Лаврисевич⁷⁰, а також Василь Леонович, у 1674–1676 рр. – Ян Мазаракі⁷¹, у 1676–1683 рр. – Анастасія Ляшковська⁷² і Якуб Лаврисевич, у 1688–1690 рр. – Григорій Русіянович, у 1690–1695 рр. – Микола Красовський, Григорій Русіянович та Петро Сем'янович⁷³.

Склеп вважався власністю братства, тому вся сума з продажу книг потрапляла до церковної каси, де були гроші з проданих книг та інші прибутки⁷⁴. Обов'язком продавця було видати гроші на потреби братчиків. Ці видатки він старанно записував у свою розрахункову книгу⁷⁵, на одній сторінці вказував кошти, вилучені з продажу книг (зазначався день, місяць, кількість примірників, їх ціна). В кінці аркуша підраховувалась уся сума⁷⁶. На другому аркуші зазначалась сума, яка була видана з наказу старших. Інколи долучалась і розписка одного з них, якщо потрібно було видати велику суму⁷⁷.

⁶¹ Архів ЮЗР. – Т. XII, ч. 1. – С. 220–224.

⁶² Там же. – С. 616.

⁶³ Там же. – С. 220.

⁶⁴ Там же. – С. 225.

⁶⁵ *Исаевич Я. Д.* Братства та їх роль... – С. 195.

⁶⁶ Архів ЮЗР. – Т. XII, ч. 1. – С. 78.

⁶⁷ ЦДІА України у Львові. – Ф. 129. – Оп. 1. – Спр. 1137. – Арк. 1–13.

⁶⁸ Архів ЮЗР. – Т. XII, ч. 1. – С. 145.

⁶⁹ ЦДІА України у Львові. – Ф. 129. – Оп. 1. – Спр. 1148. – Арк. 1–10.

⁷⁰ Там само. – Спр. 1164а. – Арк. 1–13.

⁷¹ Там само. – Спр. 1148. – Арк. 1–10.

⁷² Там само. – Спр. 1138. – Арк. 1.

⁷³ Архів ЮЗР. – Т. XI, ч. 1. – С. 530–635; *Огієнко І.* Історія українського друкарства. – С. 120.

⁷⁴ *Исаевич Я. Д.* Издательская деятельность Львовского братства... – С. 236.

⁷⁵ *Исаевич Я. Д.* Архів Львівського братства... – С. 91.

⁷⁶ ЦДІА України у Львові. – Ф. 129. – Оп. 1. – Спр. 1186. – Арк. 1–10.

⁷⁷ Там само. – Спр. 1179. – Арк. 5.

Ці видатки були різноманітного характеру. Проаналізувавши книги продажу братських видань, можемо визначити головні напрямки діяльності братства. Графа так і називається: “Що дав [продавець книг] на різні потреби”.

Так Матвій Федорович дав Миколі Гречнику 30 зл. на викуп сина з турецької неволі⁷⁸, на глину, потрібну для друкарні – 12 зл.⁷⁹, на похорон сиріт, що померли в місті – 20 зл.⁸⁰, Андрієві Стрілецькому, коли їхав на сейм у Брест-Литовський – 30 зл.⁸¹, з поклоном до короля – 50 зл., пану Несторові на папір з Гданська – 30 зл.⁸², ковалеві Томашу на виготовлення ґрат у церкві – 20 зл., на похорон одного поляка, якого католики відмовились ховати – 10 зл.

Отже, як бачимо, ці книги містять досить цінну інформацію не лише про торгівлю виданнями братства⁸³, але і про місіонерську, добродійну діяльність серед сиріт та вдів⁸⁴, про клопотання перед королем за права та привілеї православному населенню⁸⁵.

У кінці кожного терміну (найчастіше в неділю Фоми) проводилась ревізія рахунків. Це був своєрідний контроль над діяльністю продавця. На ревізію сходились усі братчики у вказану для цього “избу”, де старші, їхні помічники та інші особи, що виконували певні обов’язки, у присутності усіх членів братства повинні були здати ключі і всі розрахункові книги.

У цей же день вибиралась спеціальна комісія на “инвентоване скарбцу церковного”⁸⁶ у складі двох чи більше братчиків для ревізії “приходів і розходів”⁸⁷. Якщо вона не виявила шахрайства, брати записували, що після вислухання та схвалення рахунків та реєстрів затверджують підписами рук своїх власних і цей реєстр до скарбця забирають⁸⁸.

Кількість членів контрольної комісії не була сталою. Так, 22 квітня 1645 р. перевірку розрахункових книг проводив Андрій Стрілецький та Іван Афендик⁸⁹. У 1645 р. згадуються також два старші і два молодші братчики, а саме: Павло Лавришевич, Василь Леонович, Василь Григорович, грек Константинус⁹⁰; у 1659 р. книги перевіряло аж дев’ять осіб – Василь Леонович, грек Константинус, Іван Маркович, Андрій Стрілецький, Семен Лавришевич, Степан Нестерович, Андрій Альвізій, Степан Павлович та Петро Афендик⁹¹.

Продавці за свою роботу отримували винагороду. Її сума залежала від кількості реалізованих книг. У постанові братства від 11 березня 1677 р. зазначалося, що Анастасія Ляшковська за кожне продане видання повинна відзвітуватись і отримати винагороду – 30 зл.⁹². Продавець не міг самовільно підвищити чи знизити ціну на книги.

⁷⁸ Архив ЮЗР. – Т. XI, ч. 1. – С. 549.

⁷⁹ Там же. – С. 584.

⁸⁰ Там же. – С. 550.

⁸¹ Там же. – С. 585.

⁸² Там же. – С. 587.

⁸³ Там же. – С. 539–635.

⁸⁴ Там же. – С. 340–538, 636–647, 649–692.

⁸⁵ Там же. – С. 3–57.

⁸⁶ Там же. – С. 25.

⁸⁷ Там же. – С. 114, 144–145, 164, 204.

⁸⁸ Там же. – С. 530–635.

⁸⁹ *Исаевич Я. Д.* Издательская деятельность Львовского братства... – С. 236.

⁹⁰ Архив ЮЗР. – Т. XI, ч. 1. – С. 558.

⁹¹ Там же. – С. 604.

⁹² ЦДІА України у Львові. – Ф. 129. – Оп. 1. – Спр. 1138. – Арк. 10.

Лише старші на сесії могли встановити розмір оплати⁹³. Для прикладу наведемо ухвалу однієї з таких сесій, що відбулася у 1671 р., коли вирішили продавати «Євангеліє» по 22 зл., «Трефолой» по 30 зл., «Октой» по 20 зл., «Апостол» по 17 зл.⁹⁴. Інколи цю розцінку змінювало саме керівництво, але ніколи сума не відрізнялась від встановленої більше як на 2–3 зл. Так, “старші” передавши у 1656 р. ключі від “склепу” Павлові Александровичу, “установили такову цену книгъ и подали пану Александровичу, а мѣнуйте: ієвангелѣя на престолные оправные по з. 20, а в секстернах по з. 18, октоихъ оправный по з. 15, часословъ оправный по з. 5, псалтыр оправный по з. 3, требникъ великій кѣвскій по з. 3, гр. 25”⁹⁵.

Знижку мали купці, що брали великі партії книг, чи просто покупець, що отримав від старших розписку, де вказувалась ціна, за якою слід продавати видання цій особі⁹⁶. Розглянемо цей процес на прикладі «Трефолоїв». На засіданні 1671 р. ціну на нього було встановлено в розмірі 20 зл. і саме за такою їх купили Саула і Сльозка. Але цей же Саула купив 10 «Трефолоїв», заплативши за кожен 19 зл. 15 гр., а 8 книг до Богоявленського монастиря були продані по 19 зл.⁹⁷. Отже, встановлюючи ціну на друковану продукцію, братчики враховували фінансові можливості монастиря, церкви чи особи.

Інколи книги дарували постійним клієнтам для заохочення. Так, Саулі в 1643 р. подарували «Тріодь Цвітну»⁹⁸. Книги також давали в кредит чи під заставу (Іван Пжеждемирський за два «Трефолої» заставив срібно-золоту балду, а піп з Зинкова – стремена за три «Апостоли»)⁹⁹. Продавець сам повинен був вимагати повернення боргу. Так, згідно із ухвалою від 1648 р. Андрій Лук’янович, який давав братські книги в борг, сам ті борги “доходив і неодкладне оддаць до касы гроши готови”¹⁰⁰.

Друкована книга була дорожчою за рукописну. Так, «Євангеліє» 1636 р. за ухвалою братства коштувало 14 зл., а однойменна рукописна книга – від 5 до 10 зл. Наприкінці XVII – на початку XVIII ст. «Євангеліє» друку 1644 р. можна було купити за 26–30 зл., рукописний варіант продавали по 9–10 зл.¹⁰¹.

Ціни продажу книг значно перевищували їхню собівартість. Наприклад, собівартість примірника «Апостола» у другій чверті XVIII ст. була 3–5 зл. (1,5 зл. коштував папір, 2 зл. – решта видатків), а ціна, за якою продавали – 12–15 зл.¹⁰². Видатки на папір становили приблизно сорок відсотків собівартості книги. Приблизно стільки ж йшло на оплату праці друкаря, решта – на винагороду підмайстрові. Різницю між ціною книги і її собівартістю братство витрачало на свою просвітницьку діяльність, а варто зазначити, що ця сума була досить значною. Грошові витрати, які робило братство на друкування книг, окупувались не відразу. Це було пов’язано із повільністю збуту книг, особливо в початковий період, коли книжковий ринок лише почав

⁹³ Ісаєвич Я. Д. Братства та їх роль... – С. 192.

⁹⁴ ЦДІА України у Львові. – Ф. 129. – Оп. 1. – Спр. 1364. – Арк. 1–26.

⁹⁵ Архив ЮЗР. – Т. XI, ч. 1. – С. 194.

⁹⁶ Charewiczowa Ł. Handel średniowiecznego Lwowa... – S. 28.

⁹⁷ Архив ЮЗР. – Т. XI, ч. 1. – С. 594–604.

⁹⁸ ЦДІА України у Львові. – Ф. 129. – Оп. 1. – Спр. 1137. – Арк. 2.

⁹⁹ Архив ЮЗР. – Т. XI, ч. 1. – С. 605–608.

¹⁰⁰ Там же. – С. 167.

¹⁰¹ Ісаєвич Я. Українське книговидання... – С. 340.

¹⁰² Там само. – С. 344.

формуватися. Тому, очевидно, Михайло Сльозка торгував не лише своїми книгами, а й іншими товарами¹⁰³.

Усі книги, які продало братство, поділяли на дві великі групи: книги в секстернах (незброшуровані зошити), книги в переплеті та в оправі (в палітурці)¹⁰⁴. Так, «Трефолой» в оправі у 1645 р. коштував 20 зл. 20 гр. Дещо дешевшими були книги переплетені (19–20 зл.). Книги в секстернах коштували 15–18 зл.¹⁰⁵.

Хоча красиве видання було гордістю власника, та не кожен міг таке придбати. Ось чому видання в секстернах поширювались серед бідніших міщан, а переплетене чи оправлене – серед заможніших міщан і духовенства. Попит на книгу теж визначав її ціну. Адже з економічних міркувань вигідно поступово збільшувати ціну на товар, що користується популярністю¹⁰⁶.

Траплялися непоодинокі випадки, коли братство розраховувалось книжками з працівниками друкарні. У 1645 р. друкареві Андрієві Скольському і Степанові, його товаришу, видано 50 книг. У такий само спосіб братство розплатилося із зицерами, прасмайстрами і підмайстрами¹⁰⁷. Зазвичай, цих книг не залишали собі і не дарували комусь. Їх продавали на ярмарках, що відбувалися у Львові. Найбільші були у дні св. Анни та св. Малгожати, коли можна було побачити літературу, видану не лише у Львові, але й привезену з Гданська, Кракова чи Варшави¹⁰⁸. Інколи відбувався обмін виданнями. Одиницею обміну слугував один аркуш, оскільки обмін йшов гуртом: один аркуш на один аркуш¹⁰⁹.

Отже, як бачимо, книги до майбутнього власника могли потрапити двома шляхами. Перший можна назвати офіційним, адже посередником був «склеп», відомості про нього можна легко відшукати в документах, пов'язаних з діяльністю братства. Другий шлях можна назвати неофіційним. Тут посередником у торгівлі були ярмарки. У джерелах важко дослідити долю книг, проданих під час ярмарків.

Вигідне розташування Львова на шляхах міжнародної торгівлі відкривало великі можливості для торговельної діяльності братства. Виїздили зі Львова до Росії, Молдавії, Болгарії кількома шляхами¹¹⁰. Основних шляхів було два: на північ і на схід. Північним користувалися найбільші центри України, в тому числі і Львів. Він проходив через Берестя, Мінськ, Смоленськ в напрямку до Москви¹¹¹. Згадки про книги львівського друку можна знайти у бібліотеках цих міст¹¹².

Зі Львова шлях на північ прямував через Жовкву, Великі Мости (Августів), Белз, Тишів, Грабовець, Холм, Володаву до Берестя¹¹³. Шляхом на Львів і Берестя часто користувались купці, які везли товари до Росії з Молдавії і Туреччини¹¹⁴. Він був довший, ніж прямий шлях на Київ, але безпечніший. Зі Львова до Києва найко-

¹⁰³ История книги / Под ред. А. А. Говорова, Т. Г. Куприяновой. – Москва: Светотон, 2001. – С. 140.

¹⁰⁴ Там же. – С. 309–310.

¹⁰⁵ Ісаєвич Я. Українське книговидання... – С. 309–310; Архив ЮЗР. – Т. XI, ч. 1. – С. 540.

¹⁰⁶ Ісаєвич Я. Д. Братства та їх роль... – С. 198–199.

¹⁰⁷ Архив ЮЗР. – Т. XI, ч. 1. – С. 288–302.

¹⁰⁸ Różycki E. Książka polska i księgozbiory we Lwowie... – S. 201.

¹⁰⁹ Ibid. – S. 208.

¹¹⁰ Charewiczowa Ł. Handel średniowiecznego Lwowa... – S. 8.

¹¹¹ Крип'якевич І. П. Зв'язки Західної України з Росією до середини XVII ст. Нариси. – Київ, 1953. – С. 1.

¹¹² Зернова А. С. Книги кирилловской печати, хранящиеся в заграничных библиотеках и неизвестные в русской библиографии. – Москва, 1950. – С. 30.

¹¹³ Крип'якевич І. П. Зв'язки Західної України з Росією... – С. 17–20.

¹¹⁴ Charewiczowa Ł. Handel Lwowa z Mołdawią i Multanami... – S. 1–33.

ротший шлях пролягав через Глиняни, Золочів, Вишневець, Ямпіль, Ляхівці, Заслав, Полонне, Житомир, Коростишів, Білгородку. Луцьк приєднувався до шляху через Гошу, Корець, Зв'ягель, Житомир¹¹⁵. Саме тими шляхами книги поширювалися скрізь, де була в ужитку церковнослов'янська мова. Купців зобов'язували затримуватись у містах, що мали право складу¹¹⁶.

Помітне місце у торгівлі книгами займали купці, які прибували до Львова з інших українських і польських земель, з країн Центральної і Західної Європи, з володінь Османської імперії. Проїжджаючи через місто, вони брали книги львівського друку, знаючи, що таке видання користується попитом за кордоном, а отже, його легко можна буде продати з вигодою для себе. Не закупаючи великих партій, купці лише шукали унікальні, рідкісні видання чи брали книги на чиєсь замовлення. На жаль, можна знайти мінімальну кількість інформації про долю книг, проданих у такий спосіб, адже у «Книзі продажу видань» записувався лише посередник і лише інколи зазначалося, куди продали книгу.

Братство також дарувало книги представникам українського та закордонного (грецького, південно-слов'янського, молдавського) духовенства, монастирям та братствам різних земель України, послам інших держав та купцям, що купували книги великими партіями¹¹⁷. Як зазначали братчики, видання також дарували потенційному покупцеві, який не мав на той час грошей¹¹⁸.

Таких випадків можна згадати безліч. Зокрема, у 1645 р. було подаровано «Часослов» і «Апостол» о. Паїсію, настоятелю храму Успіння Божої Матері, багато різних видань отримали безоплатно Онуфрійський, Крехівський, Любарський монастирі¹¹⁹, монастир Святої Трійці¹²⁰. Подарунки були не лише виявом філантропії, а й своєрідним засобом реклами. Книги були справжніми витворами мистецтва – гарно переплетені, в дорогій оправі, оковані золотом та сріблом, вони заохочували людей до придбання цього товару. Отримати книгу в дарунок було нелегкою справою. Так, чернець з Добромиля, щоб отримати зі «склепу» два «Часословці», показав листа від митрополита¹²¹. Подібний лист мали також монахи зі Щеплот і Тригорська¹²².

Третім способом поширення книг був цілеспрямований продаж, коли відправляли цілі експедиції для поширення видань за межами міста. Ще у 1612 р. «старші» доручили Лукіанові зі Львова продати 50 «Псалтирів» в оправі по 3 зл. Лукіан повернувся в неділю через тиждень після Великодня, показав братчикам фінансові звіти та здав гроші у церковну касу. За свою роботу, як винагороду, отримав 20 зл. і «Псалтир»¹²³.

Розглянемо тепер основні напрямки поширення книг. Львівське Ставропігійське братство дарувало та продавало багато книг на Правобережній Україні¹²⁴. Так, лише впродовж 50–70 рр. XVII ст. для церкви в Берестечку подаровано один «Трефолой» (1651), Люблінському братству – одну «Тріодь Цвітну» (1643), один «Октой» (1654),

¹¹⁵ Крип'якевич І. П. Зв'язки Західної України з Росією... – С. 10–18.

¹¹⁶ Там само. – С. 22–24; Огієнко І. Історія українського друкарства. – С. 122.

¹¹⁷ Ісасевич Я. Українське книговидання... – С. 273.

¹¹⁸ Крыловский А. Львовское Ставропигиальное братство (опыт...). – С. 145.

¹¹⁹ Архив ЮЗР. – Т. XI, ч. 1. – С. 544.

¹²⁰ ЦДА України у Львові. – Ф. 129. – Оп. 1. – Спр. 1137. – Арк. 1–3.

¹²¹ Там само. – Спр. 1140. – Арк. 1–5.

¹²² Там само. – Спр. 1137 – Арк. 1–3.

¹²³ Архив ЮЗР. – Т. XI, ч. 1. – С. 563.

¹²⁴ Ісасевич Я. Українське книговидання... – С. 272.

мукачівському єпископові та монастиреві в м. Лісько Сянницької землі – по одному «Псалтиреві», «Службнику» та «Требнику» (1658–1669)¹²⁵. Годі ж згадано і пана Дернеца з Луцька, який великими партіями скуповував книги, за що у 1643 р. братчики подарували йому дорогий «Трефолой» в переплеті¹²⁶. В документах Ставропігії неодноразово згадують Галич, Зборів, Рівне, Комарно, Бар, Броди, куди в 1651–1665 рр. подаровано три «Псалтирі», два «Апостоли» чотири «Трефолої», дев'ять «Часословів»¹²⁷.

У XVII ст. особливо тісними були зв'язки з давньою столицею України – Києвом. Братство торгувало лаврськими виданнями, а Києво-Печерська лавра – ставропігійськими. Так, наприклад, у 1623 р. братчики продали «Мінею Избранну» київського друку, а в 1645 р. два київські «Требники» у секстернах по 18 зл. і чотири – по 15 зл.¹²⁸

Отже, до 1651 р. маємо поодинокі записи в братських рахункових книгах про продаж таких видань. Починаючи з 50-х рр. XVII ст., співробітництво стає тіснішим. Яскравим доказом цього є «Книга продажу книг Львівського і Київського друку», яку провадив Матвій Федорович. Вона охоплює час від 4 травня 1651 р. по 10 липня 1654 р.¹²⁹ Її автор записав, що впродовж 1651–1654 рр. продано було багато київських видань, серед них «Великий требник» по 22 зл., «Тріоді Постні» та «Євангеліє» по 14 зл., а також «Часослови» та «Псалтирі»¹³⁰.

Це співробітництво продовжувалось і далі. Так, у 1663 р. було продано два примірники праці Лазаря Барановича «Меч Духовний» друку Києво-Печерської лаври (по 12 зл.)¹³¹. Покупцем видань Львівського Ставропігійського братства був Іван Передмирський, слуга митрополита з Києва. 30 червня 1645 р. він купив три «Октаї» на суму 44 зл. і два по 24 зл.¹³² У 1645 р. Передмирський продав чотири «Трефолої» і два «Часослови», два «Місяцеслови» та інші книги всього на суму 110 зл.¹³³

У 1645 р. згадується купець братських книг Матвій Київський. У 1688 р. купцеві, ім'я якого не записано, до Києва продано книг на суму 736 зл. 20 гр. Серед них було одне «Євангеліє» по 20 зл., десять «Апостолів» по 13 зл., п'ятнадцять «Октаїв» по 24 зл., чотирнадцять «Требників» по 10 зл., вісім «Півуставців» по 7 зл., вісімнадцять «Службників» по 8 зл., сорок «Псалтирів» по 2 зл., одна «Тріодь Цвітна» по 2 зл. та за вказівкою «старших», подаровано «Апостол» в палітурці¹³⁴. Для поширення в Україні у 1698 р. продано книги Євстафію, а впродовж 1699–1704 рр. постійним покупцем був Яків з Києва¹³⁵.

Видання братської друкарні знаходили ринок збуту і в Росії, з якою західноукраїнські землі підтримували економічні та культурні зв'язки¹³⁶. Але, якщо масовий покупець завжди з великим інтересом зустрічав українські, в тому числі львівські ви-

¹²⁵ *Ісаєвич Я. Д.* Братства та їх роль... – С. 188–194.

¹²⁶ ЦДА України у Львові. – Ф. 129. – Оп. 1. – Спр. 1137. – Арк. 6–7.

¹²⁷ Архив ЮЗР. – Т. XI, ч. 1. – С. 539–561.

¹²⁸ *Ісаєвич Я. Д.* Братства та їх роль... – С. 189.

¹²⁹ ЦДА України у Львові. – Ф. 129. – Оп. 1. – Спр. 1149. – Арк. 1–64.

¹³⁰ Там само. – Арк. 1–10.

¹³¹ Там само. – Арк. 2–63.

¹³² Там само. – Спр. 1140. – Арк. 4.

¹³³ Архив ЮЗР. – Т. XI, ч. 1. – С. 568.

¹³⁴ *Ісаєвич Я. Д.* Издательская деятельность Львовского братства... – С. 234–236.

¹³⁵ Книга і друкарство на Україні... – С. 47.

¹³⁶ *Крыловский А.* Львовское Ставропигиальное братство (опыт...). – С. 145.

дання, то уряд ставився до продукції друкарень з великою підозрою і часто забороняв ввіз і продаж книг “литовської печаті”¹³⁷. Особливо добре прослідковується ця тенденція після 1627 р., коли у Москві з’явилась книга Кирила Транквіліона Ставровецького «Учительное евангеліє» (1619 р., Волинь). Собор українських єпископів засудив це видання та заборонив поширювати в Україні¹³⁸. Автор намагався знайти ринок збуту в Московії. Але цар Михайло Федорович та патріарх Філарет наказали перевірити книгу спеціальній комісії. Видання визнано єретичним і 4 грудня 1627 р. спалено у Москві¹³⁹. Справа Ставровецького викликала підозру на всі книги, видані в Україні, і в кінці 1627 р. окремим царським указом заборонено купувати та привозити їх з-за кордону¹⁴⁰. Однак перевіз книг не припинився, вони й далі надходили до Московії різними неофіційними шляхами¹⁴¹.

Так, наприклад, у 1638 р. густинські ченці, що переселились з України до Московії, привезли з собою багато різних видань, між ними і з Західної України, – те саме «Учительное Евангеліє» Ставровецького, острозькі видання: «Біблію», «Василія Великого», львівського друку «Апостола», «Іоана Златоуста», «О священстві»¹⁴². Книги до Московії потрапляли і як дарунки, їх доправляли ченці. Поїздки духовних осіб із Західної України привертають увагу своєю масовістю¹⁴³. Коли ці відвідини стали дуже частими, встановлено терміни: кожні 6 років, рідше – 3 роки¹⁴⁴. Масові приїзди мали велике значення, оскільки гості привозили із собою дарунки – книги. Ці книги відзначалися багатою оздобою, гарним виконанням, їх дарували цареві, придворним, високим духовним чинам.

Торгівля з Наддніпрянщиною після низки польсько-турецьких війн останньої третини XVII ст. знову налагодилася після 1707 р. Братство скористалося тим, що 28 лютого 1707 р. Петро I був у Жовкві, недалеко від Львова, і звернулось до нього із проханням про дозвіл на продаж братських видань на Україні¹⁴⁵. Цар видав грамоту на право безмитної торгівлі на українських землях, що належали Московії (Гетьманщині) та у самій Московії.

Велике значення мали братські видання для балканських слов’ян у боротьбі з мусульманами та греками-фанаріютами¹⁴⁶. Українська література, що почала туди проникати з XVII ст., у подальшому сприяла розвитку болгарського відродження. Стародруки зі Львова потрапляли на Балкани як дарунки, рідше їх купували¹⁴⁷. До нашого часу у книгосховищах Болгарії збереглось багато літургійних видань XVI–XVII ст. з України¹⁴⁸. Богослужбні чи релігійно-повчальні, вони мали великий вплив на роз-

¹³⁷ Сатунов Б. В. Украинская книга в России в XVII в. // История книги и издательского дела. – Ленинград, 1977. – С. 154.

¹³⁸ Крип’якевич І. П. Зв’язки Західної України з Росією... – С. 30–31.

¹³⁹ Там само. – С. 32–34.

¹⁴⁰ Исаевич Я. Д. Издательская деятельность Львовского братства... – С. 236.

¹⁴¹ Тихомиров М. Н. Исторические связи России со славянскими странами и Византией. – Москва, 1969. – С. 284.

¹⁴² Крип’якевич І. П. Зв’язки Західної України з Росією... – С. 32.

¹⁴³ Архив ЮЗР. – Т. XII, ч. 1. – С. 171.

¹⁴⁴ Ковальський М. П. Політичні і культурні зв’язки західно-українських земель з Російською державою в кінці XVI–XVII ст. // Доповіді та повідомлення Львівського університету. – Львів, 1957. – Вип. 7, ч. 2. – С. 87.

¹⁴⁵ Книга і друкарство на Україні... – С. 47.

¹⁴⁶ Там само. – С. 45.

¹⁴⁷ Атанасов П. Украинские старопечатные книги... – С. 72–81.

¹⁴⁸ Там же. – С. 75.

виток болгарської національної свідомості. Завдяки своїй мові, переважно церковно-слов'янській, вони були доступні для болгар. Тому монахи та ігумени болгарських монастирів відвідували Львів, часто дорогою до Москви, а інколи й залишалися у Львові.

Так, у 1590 р. тирновський митрополит Діонісій Ралі по дорозі до Москви два роки жив у Львові, допомагаючи місцевому братству¹⁴⁹. Багато хто з балканських слов'ян, повертаючись додому, одержував у подарунок чи купував на згадку примірник якогось ставропігійського видання¹⁵⁰.

Цінну інформацію про долю книг дають записи на них. Так, у примірнику «Четвероєвангелія» (1636) на нижніх чистих полях перших семи пронумерованих сторінок є напис Арсенія Желиборського, єпископа львівського, галицького, кам'янецького¹⁵¹, очевидно, власника книги. Якщо припустити, що це кінець запису, який починався на відсутніх попередніх пронумерованих сторінках, то можна висунути гіпотезу, що єпископ подарував книгу якомусь болгарському монастиреві. Книги також дарували парафіяльним церквам особи, що побували в Україні. На львівському «Літургіоні» (1637) на останній чистій сторінці зберігся запис, що книгу придбав Петро з міста Севлієво¹⁵². Але такі записи – рідкість.

Слід згадати також про «Четвероєвангеліє», яке зараз зберігається в Музеї Алеко Константинова в м. Свіштове¹⁵³. Книга містить ім'я короля Владислава і київського митрополита Петра, яких згадано в молитві до Вседержителя, яка передує текстові¹⁵⁴. Згідно з першою заміткою, у 1652 р. книга була ще в Україні, у храмі Воскресіння Господнього, що в селі Жодніщое у володінні пана Пісочинського. Але всупереч страшній анафемі, що чекала на того, хто винесе книгу з храму, у 1710 р. вона була вже у Болгарії – в Кукленському монастирі Даміана і Козьми¹⁵⁵ біля Асеновграда. Тут також зберігається ще одне рідкісне видання – «Октоїх» 1639 р.¹⁵⁶

У XVII ст. найціннішими були львівські літургійні видання, хоча до Болгарії потрапляли й маленькі книжечки з працями «Творіння святих отців», «О воспитанії чад». Такі шедеври українського мистецтва надихали своїм змістом болгарських діячів до творчості. Яскравим прикладом цього є часті запозичення уривків з «Бесід» у болгарських «Дамаскинах»¹⁵⁷.

Загалом у Болгарії в музеях та бібліотеках зберігається понад 10 книг друку львівської Ставропігії. Серед них «Четвероєвангеліє» (1636, 1644, 1665, 1670, 1690), «Літургіон» (1637), «Октоїх» (1639), «Анфологінон» (1643), «Тріодь Цвітна» (1645), «Молитвослов» (1645), «Ключ Розуміння» (1665), «Часослов» (1690), «О воспитанії чад» (1690)¹⁵⁸. Серед міст, у які найчастіше доправляли братські видання, згадуються Банск, Велико-Тирново¹⁵⁹.

¹⁴⁹ Сохань П. Очерки истории... – С. 66–72.

¹⁵⁰ Атанасов П. Украинские старопечатные книги... – С. 74.

¹⁵¹ Ісаєвич Я. Українське книговидання... – С. 273–275.

¹⁵² Там само. – С. 276.

¹⁵³ Дълевски Н. Страница из истории болгаро-украинских культурных связей... – С. 54.

¹⁵⁴ Атанасов П. Украинские старопечатные книги... – С. 74.

¹⁵⁵ Там же. – С. 73–75.

¹⁵⁶ Степовик Д. В. Українсько-болгарські мистецькі зв'язки... – С. 35.

¹⁵⁷ Сохань П. Очерки истории... – С. 66–74.

¹⁵⁸ Атанасов П. Украинские старопечатные книги... – С. 539–635.

¹⁵⁹ Архив ЮЗР. – Т. XII, ч. 1. – С. 542–564.

Через болгарські землі книги розповсюджувалися на територію Македонії. Ще з 1690 р. є згадки про так звану Молдавську дорогу, куди купці возили на продаж не лише тканини, мед, віск, а й книги¹⁶⁰. Львівські купці далеко заходили у своїх мандражах у ці землі, знаючи, що їх хочоч там зустрінуть. На початку XVII ст. постійним покупцем книг львівської Ставропигії був Лангиш з Молдавії. Він не був офіційним продавцем книг братства, а лише через певні періоди часу брав книги для продажу великими партіями, часто отримуючи при цьому знижки чи подарунок – книгу¹⁶¹. Книги у Македонію потрапляли також як подарунки. Так, наприклад, у 1691 р. отцю архимандритові в Македонію подаровано «Псалтир» в оправі¹⁶².

Серби і хорвати ще наприкінці XIV ст. були знайомі з українською мовою, а тому дорогами з Болгарії та Македонії книги потрапляли й до них. В документах братства найчастіше згадано два сербські монастирі – Святого Сави та Святої Гори. Туди впродовж 1644–1645 рр. подарували «Октоїх», «Тріодь Цвітну», «Апостол», «Євангеліє», «Псалтир» та «Требник»¹⁶³. Непоодинокими бували випадки дарування видань духовним особам (у 1644, 1691, 1692 рр. подарували різні книги сербському митрополитові).

Тісними були зв'язки з Румунією, які започатковано ще з часів Івана Федорова. Саме завдяки українцям зміцніло румунське книгодрукування. В румунських землях у XVI – першій половині XVII ст. близько 82 % книг були надруковані церковнослов'янською мовою. Більшу їх частину надрукували Львівське Ставропигійне братство чи братські майстри, запрошені на роботу в Румунію¹⁶⁴.

Молдавський воєвода Георгій Стефан 1656 р. звернувся до Львівського братства з проханням надрукувати 400 примірників «Псалтиря» і 200 «Катехизиса». Пізніше сучасний митрополит Досифей налагодив книгодрукування в Яссах, але місцева друкарня ніколи не стала монополістом у видавничій справі на цій території. Оскільки більшість книг, потрібних для богослужіння, мали бути писані церковнослов'янською мовою, то чимало їх привозили з України. Львівські книги користувались попитом і в Палестині. Наприклад, у 1665 р. купцеві зі Львова доручено продати одне «Євангеліє» за 22 зл., два «Апостоли» по 16 зл., 4 «Служебники» по 16 зл., 4 «Требники» по 2 зл., 2 «Октої» по 2 зл. та інші книги на суму 136 зл.¹⁶⁵. Велику кількість книг роздавали. Так 4 вересня 1699 р. єрусалимський патріарх отримав в подарунок 2 «Євангелія», 2 «Тріоді Цвітні», 2 «Тріоді Постні», 2 «Октої», 10 «Псалтирів»¹⁶⁶, а 2 травня цього ж року ще 1 «Апостол» та «Служебник»¹⁶⁷.

Книги Львівського братства поширювались і в Західній Європі. Порівняно рідкісне видання «Устав Молитв» (1670) зараз є в бібліотеці (колишньої монастирської гімназійної) м. Вестерос у Швейцарії. Примірник потрапив до бібліотеки із збірки К. Ф. Шурбека, про що свідчить каталог бібліотеки¹⁶⁸.

Також слід мати на увазі, що деякі книги братства потрапили у західноєвропейські колекції не у XVII ст., а пізніше. Наприклад, книги Віденської імператорської

¹⁶⁰ Charewiczowa E. Handel Lwowa z Młdawją... – S. 1–30.

¹⁶¹ Архив ЮЗР. – Т. XI, ч. 1. – С. 76.

¹⁶² Там же. – С. 558.

¹⁶³ Атанасов П. Украинские старопечатные книги... – С. 72–81.

¹⁶⁴ Архив ЮЗР. – Т. XI, ч. 1. – С. 525.

¹⁶⁵ Там же. – С. 540, 582–583.

¹⁶⁶ Коляда Г. И. Из истории книгопечатных связей России... – С. 89.

¹⁶⁷ Архив ЮЗР. – Т. XI, ч. 1. – С. 599–600, 602, 603.

¹⁶⁸ Исаевич Я. Д. Издательская деятельность Львовского братства... – С. 236.

бібліотеки опинилися там після секуляризації багатьох василіянських монастирів у XVIII ст.¹⁶⁹.

Отже, як бачимо, книги друку Львівського Ставропігійського братства поширювалися далеко за межами міста. Метою поширення книг у Московію, Румунію, Болгарію, Сербію було не збагачення, а просвітницька діяльність, допомога у боротьбі проти релігійного та національного гніту¹⁷⁰.

На жаль, важко прослідкувати долю книг, проданих чи подарованих у ці країни та й взагалі за межі Львова, оскільки в братських реєстрах рідко можна знайти з цього приводу якісь конкретні записи. Тому джерелом до вивчення історії книги є маргіналії, замітки на чистих аркушах, які робили меценати, та каталоги бібліотек, у яких зберігаються видання Львівської Ставропігії.

Основними центрами експорту книг були найперше сусіди – Валахія, Молдавія, Московія та Білорусія. Книги також потрапляли на Балкани, в Палестину, окрім того, згадки про львівські видання можна знайти у бібліотеках Західної Європи. Діяльність друкарні Ставропігії була вагомим чинником духовного розвитку суспільства і мала великий вплив на еволюцію української культури, в тому числі сприяла збагаченню і насиченню її елементами Ренесансу. Львівське братство було центром поширення освіти, гуртувало навколо себе видатних діячів культури та освіти, майстрів друкованого слова, поширювало зв'язки з сусідами та обмінювалося з ними досвідом.

Братська друкарня неупинно працювала, задовольняючи різні потреби – і богослужбні, і навчальні, дбала про просвітництво в душі православ'я. Адже саме у ці часи відчувався брак такої літератури, що з одного боку був викликаний дороговизною рукописів, а з іншого – бідністю багатьох церков.

BOOK TRADE OF THE L'VIV STAVROPEGIAN BROTHERHOOD OF THE 16th – EARLY 18th c.

Natalia KIT

*The Ivan Franko National University of L'viv, Sholarly library,
17, Drahomanov St., L'viv, 79601, Ukraine, tel. (032) 261-35-97*

The article elaborates the main aspects of the book trade of L'viv Stavropegian brotherhood, examines the methods of distribution of its publications and the variation of book prices. The number of copies and cost price of each publication have been registered through archive documents. The substantial editorial work of the compilers is demonstrated.

Key words: book, L'viv Stavropegian brotherhood, publishing, book trade.

Стаття надійшла до редколегії 14. 12. 2006

Прийнята до друку 1. 02. 2007

---

¹⁶⁹ *Исаевич Я. Д.* Издательская деятельность Львовского братства... – С. 237–238.

¹⁷⁰ *Bober A.* Historia drukarni... – S. 54.